

Алгарытм мастацкай творчасці ў сістэме вобразаў Аляксандра Пушкіна, Максіма Багдановіча, Марселя Пруста

“И, как в японской игре, когда в фарфоровую чашку с водой опускают похожие один на другой клочки бумаги и эти клочки расправляются в воде, принимают определенные очертания, окрашиваются, обнаруживают каждый свою особенность, становятся цветами, зданиями, осязаемыми и опознаваемыми существами, все цветы в нашем саду и в парке Свана, кувшинки Вивоны, почтенные жители города, их домики, церковь – весь Комбре и его окрестности, – все, что имеет форму и обладает плотностью – город и сады, – выплыло из чашки чаю” [4, с. 75]. У пачатку ХХ ст. Марсель Пруст, натхнёны ідэяй знайсці і вярнуць страчаны час, замыкаецца ў межах аднаго пакоя, які не пакідае да самай смерці. Галоўная прычына яго выключнага самаабмежавання знаходзілася не толькі ў невылечнай хваробе. Сапраўдная крыніца была значна глыбей за хваробу. Яна ляжала ў той сферы неўсвядомленага, якую імкнецца знайсці і адрадзіць ці не кожны сапраўдны творца. Зачыніўшы сябе ў малой прасторы пакоя, пісьменнік разгарнуў неабмежаваныя прасторы часу: мінулае і сучаснае перапляліся, знітаваліся ў адзінае цэлае ў мастацкім свеце яго раманаў. Мінулае вярталася, каб надаць новы сэнс сучаснаму.

У той час, калі М. Пруст пісаў свае раманы, а М. Багдановіч ствараў вершы “Вянка”, у гэты ж самы час аўстрыйскі псіхіятр Зыгмунд Фрэйд адкрыў існаванне двух узроўняў неўсвядомленага. Ніжэйшы ўзровень, згодна з вучэннем Фрэйда, аказвае магутны ўплыў на псіхіку чалавека, на яго жыццё, але гэты ўзровень адарваны ад сферы свядомага. Паміж свядомым, якое выражаецца ў рэчыўным уяўленні і ў яго славесным найменні, і паміж выцесненым неўсвядомленым, якое мае толькі неакрэслена-рэчыўны прывідны адбітак, існуе перашкода. Калі знішчыць перашкоду – на паверхню выплывуць правобразы неўсвядомленага, падзеі і вобразы глыбока прыхаванага мінулага. Тады рэчыўныя ўяўленні набудуць славесную афарбоўку, моўнае выражэнне. Фрэйд дамагаецца гэтага дзякуючы гіпнозу.

Пісьменнік таксама здольны адолець гэтую перашкоду... Герой Марселя Пруста п’е першы глыток ліпавага чаю з кавалкам бісквітнага пірожнага “мадлен”... – і “весь Комбре и его окрестности, – все, что имеет форму и обладает плотностью <...> выплыло из чашки чаю”. Міфічная Гіпакрэна наталяла сваёй крынічнаю вадою тых, хто смагнуў, – і рабіліся яны паэтамі – іх нараджала, адорвала талентам сама прырода. Побач з міфічнымі героямі з часам сталі з’яўляцца тыя, каго рабіў паэтам вялікі горад. Сярод іх – Максім Багдановіч: “Звярнуў калісь Пегас на вулкі ... / І іскры сыпнулі з-пад ног” [1, I, с. 95]. Іншыя сталелі як майстры навукова-тэхнічнага прагрэсу: Пегас Максіма Танка з’еў “зубы на сінтэтычнай траве, / Аслеплены / ад неонавых электрамаланак, / Аглухлы ад шуму крыл / Журавоў рэактыўных, / Недзе згінуў...” [6, с. 390]. Або, як Дранько-Майсюк, выкарыстоўваючы алюзію на міфічную крыніцу, піша пра Верлена, Рэмбо і ... пра самога сябе: “На

гіяцынтаў букет льецца святло Гіпакрэны, / Просіць каханна паэт, і плача раяль” [2, с.].

Для многіх творцаў Гіпакрэнай былі таксама старажытнасць, хрысціянская спадчына, творчасць папярэднікаў, узоры высокай класікі. Да біблейскай крыніцы звяртаецца Максім Багдановіч: «Вось псалма слічная. “Як той алень шукае / Крыніцы чыстай, так шукаю бога я”» [1, I, с. 89]. Паэт працягвае свае пошукі таго, што надае звычайнаму існаванню новы сэнс, што азорвае імгненні жыцця святлом незямной прыгажосці, пошукі таго, “от чего растет душа человека” [1, II, с. 59]. У праявічым творы “Притча о васильках” Максім Багдановіч яшчэ раз ужывае вобраз Хрыста – як вобраз вышэйшай дасканаласці, Таго, Хто становіцца ваяватарам да ісціны, да першакрыніцы, з якой прыходзіць і да якой павінен імкнуцца чалавек.

Сэнс творчасці ў гэтым – у знаходжанні чыстай крыніцы жыцця, у судакрананні з незямной і вышэйшай зямной прыгажосцю, у бачанні вышэйшага ў зямным, а зямнога – ў вечнасці. М. Багдановіч шукаў Гіпакрэну ў розных краінах... у розных стагоддзях... у творчасці розных пісьменнікаў... І сярод іх – у спадчыне Аляксандра Пушкіна. Высокія ўзоры літаратурнай класікі наследуе, пераймае, запазычвае той, хто ідзе следам: Максім Багдановіч чытае Аляксандра Пушкіна. Яшчэ адна крыніца натхнення падказана беларускаму паэту рускім класікам А. А. магчыма, і самім жыццём.

Верш Пушкіна “Кветка” поўніцца сумнымі і нейкай асаблівай пяшчоты і замілаванасці разважаннямі: “Цветок засохший, безуханный, / Забытый в книге вижу я; / И вот уже мечтою странной / Душа наполнилась моя...” [5, III, с. 84]. І “як той алень шукае крыніцы чыстай...”, так і ў вершы рускага паэта знойдзена яшчэ адна крыніца натхнення: “цветок засохший, безуханный, забытый в книге...”.

Магчыма, гэтыя радкі рускага класіка сталі Гіпакрэнай для М. Багдановіча, той вобразнай асновай, ад якой адштурхоўваецца беларускі паэт, чытаючы класіку: “Вы, хто любіце натрапіць / Між страніц старых, пажоўклых / Кнігі, ўжо даўно забытай, / Блёллы, высахшы лісток...” [1, I, с. 51]. Калі гэта так, тады перад намі прыклад творчага запазычання сюжэта і вобразаў. Але ж гэта тая вобразная аналогія, якая існуе самастойна, без усялякай сувязі з вобразам-першакрыніцай, як прыклад тыпалагічнага сыходжання, што ўзнікае дзякуючы шматлікім падабенствам у жыццёвых сітуацыях, у творчых пошуках, у эмацыянальных узрушаннях. Беларускі паэт мог і не прыгадаць дакладна гэты верш рускага паэта, які хутчэй за ўсё чуў, чытаў, ведаў. Ва ўсякім разе перад намі дзве крыніцы ў адной рэчкі. З адной крыніцы – з рускай класікі – Багдановіч чэрпае і вобразы, і натхненне. Верш Пушкіна – Гіпакрэна для паслядоўніка, суаўтара, нашчадка. Другая крыніца – само жыццё, сам Гаспадар Выпадак: кніга, разгорнутая старонка, блёллы, высахшы лісток... У верша М. Багдановіча дзве крыніцы: мёртвая і жывая, літаратурная і жыццёвая, традыцыйная і арыгінальная. Старонка з вершам паэта – і “блёллы, высахшы лісток”.

Гэты мікрасюжэт і вобраз лістка сталі жыццядайнай асновай, што адорвае натхненнем, прыносіць і нясе ўдалачынь плынь вобразаў, якія і ёсць

творчасць. Невыпадкова М. Багдановіч піша верш у прозе: “Пэўна, любіце вы, пане, між страніц старых, пажоўклых кнігі, ўжо даўно забытай, адшукаць сухі цвяток...” [1, I, с. 237].

У вершы “Цвяток” мастацкая думка рускага паэта рухаецца ўслед за вобразамі кветкі, забытай у кнізе: яна нараджае згадкі, пытанні, успаміны, і зноў пытанні, пытанні, пытанні. І няма на іх адказу, няма, бо “цветок засохший, безуханный, забытый в книге” толькі і з’яўляецца тым штуршком, што абуджае думкі, нараджае згадкі..., але не нясе адказаў.

Мастацкая думка Багдановіча ў вершы ў прозе рухаецца іншым шляхам. “Сухі цвяток” з’яўляецца тым магутным сродкам, які разбурае перашкоды паміж мінулым і сучасным, паміж аўтарам і чытачом. У першым абзацы верша лірычны герой прыгадвае мінулае, якое ўсплывае падобна таму, як плынь свядомасці Пруста дазваляла вызваліць і аднавіць з мінулага ўсё, што засталася пахаваным у ім: “Но как только чай с размоченными в нем крошками пирожного коснулся моего нёба, я вздрогнул: во мне произошло что-то необыкновенное” [4, с. 73], – піша французскі празаік. І – Максім Багдановіч: “што жадалася, збылося, – ўсё ўсплыве ў душы і збудзіць мілых згадак доўгі рой. Ў думцы зноў вы пражывеце безваротныя часіны, і для вас каштоўным стане гэты высахшы лісток” [1, I, с. 237]. Апіраючыся на пушкінскі верш, запазычваючы яго мікасажэт і вобразы, а магчыма, і рухаючыся шляхам тыпалагічных сыходжанняў, М.Багдановіч пачынае сваё адраджэнне мінулага. І надалей рухаецца не згодна з пушкінскай традыцыяй, але шляхам, паралельным таму, што праходзіць у гэты ж самы час Марсель Пруст, – шляхам плыні свядомасці, і ў свядомасці адраджаючы мінулае, вяртаючы пражытае і перажытае.

Разам з задачай вяртання страчанага часу М.Багдановіч вырашае і наступную задачу. Гэта задача звязана з вобразамі аўтара і чытача (у другім абзацы верша ў прозе). Так, “сухі лісток” – гэта правобраз пачуцця, якім некалі жыў паэт і якое разбурыла перашкоду – і з грудзей, з сэрца паліліся вершаваныя радкі разняволеная думка паэта стала прамаўляць высокім вершам. І цалер гэтыя вершы-радкі, у якіх захаваліся абуджаныя пачуцці паэта, падобна высахшай кветцы, здольныя абудзіць у іншага чалавека, у чытача тыя ж пачуцці, што некалі валодалі самім паэтам. Дзякуючы вобразнай аналогіі, у двух абзацах верша знітаваны шматлікія вобразы: пра забыты ў кнізе лісток, пра напісаныя некалі на хвалях пачуццяў вершы, пра ўсё жывое і некалі перажытае. І некалі перажытае адным чалавекам здольнае абудзіць плынь свядомасці ў іншага чалавека, дазваляе адчуць тыя ж пачуцці, чым некалі жыў і аўтар. Таму невыпадковы заклік паэта: “хай згадка згадку кліча, цягне, хай чытач мой зноў былое пражыве!” – заклік да суперажывання, да судакранання, да сатворчасці. І ў гэтым сэнсе нашчадак Пушкіна стаў калегам, паплечнікам па вандроўцы на плыні свядомасці свайму сучасніку М. Прусту. І тыпалагічныя паралелі, якія можна правесці паміж творчасцю беларускага і французскага пісьменнікаў, дазваляюць вызначыць тую вышыню мастацкіх здольнасцей, сілу мастацкага бачання і перастварэння, энэргію паэтычнага натхнення, якія прыпадабняюць творцаў на вяршынях сусветнай літаратуры і

мастацтва. У гэтым сэнсе Максім Багдановіч кангеніяльны не толькі Аляксандру Пушкіну, але і свайму сучасніку Марселю Прусту.

“Тут пахаваны мае пачуванні, – калісьці жывыя, / Можа палюбіце Вы могілкі іх навяшчаць” [1, I, с. 446]. Яшчэ раз звяртаецца Багдановіч да заповітнай думкі пра крыніцы мастацкай творчасці, пра магчымасці аднавіць страчаны час, пра здольнасць аднаго чалавека спазнаць, адчуць перажыванні другога. У розных творах Багдановіча жыве, адраджаецца наноў яго заповітная пэтычная думка. Але і яна не завершана. Яшчэ не ўсё сказана паэтам, які п’е з гэтай крыніцы, што абуджае да жыцця, да новых успамінаў, да новых згадак. Варыяцый на гэтую тэму – на тэму Гіпакрэны – з’яўляецца таксама яго верш “Ёсць гэтка японская забаўка...” [1, с. 271, с. 433]).

Тое, што сказана паэтам пра творчасць у названых творах, наноў паўторана, правар’іравана ў вершы “<Пану Антону Навіне >”, якому паэт прысвячае “просты надпіс”: “Ёсць гэтка японская забаўка, – / Кідаюць дробныя аскёпкі дрэва / Ў ваду – і робяцца яны цвятамі” [1, I, с. 271]. Нагадаем адзін з цытаваных вобразаў М.Пруста: “. . . как в японской игре, когда в фарфоровую чашку с водой опускают похожие один на другой клочки бумаги и эти клочки расправляются в воде, принимают определенные очертания, окрашиваются, обнаруживают каждый свою особенность, становятся цветами, зданиями, осязаемыми и опознаваемыми существами...” Вобразная аналогія несумненная. Мы не можам казаць пра якія б ні было запазычанні ці перайманні: кожны з аўтараў самастойна, індывідуальна “дадумаўся” да гэтага супастаўлення творчасці-ўспамінаў з японскай гульні. Але ж гэтая паралель сведчыць на карысць існавання пэўнай заканамернасці, якая праяўляецца ў творчым працэсе, у працэсе нараджэння мастацкіх вобразаў.

У названым вершы Багдановіча паўтараецца вядомы алгарытм, знаёмы па ранейшых творах. Па першае, ёсць “блісклы, высахшы лісток”, у якім засушаны “краскі, свежыя калісьці, думак шчырых і чуцця” [1, I, с. 51]. Па-другое, іх бачыць у кнізе іншы чалавек – г. зн. яны трапляюць у асяроддзе, якое здольнае іх ўспрыняць, адухатварыць, ажывіць. І трэцяе, – “і робяцца яны цвятамі”. У гэтым вершы названы алгарытм паўтараецца ў новым мастацкім афармленні (“Ёсць гэтка японская забаўка...”), якая выкарыстоўваецца паэтам, каб з дапамогай вобразнай аналогіі акрэсліць сваё ўспрыманне артыкула, сказаць пра “стацыю <пана Антона Навіны >”, / Аб вершыках “Вянка” [1, I, с. 271].

У іншым выпадку гэтая ж вобразная аналогія, гэтыя ж вобразы і адпаведна алгарытм ужыты ў чарнавым накідзе “Ёсць гэтка японская забаўка...” [1, I, с. 433]. Але тут не зусім завершана мастацкая думка, яна пакідае магчымасць розначытання верша: ці спачуванне панны ператварае нежывое ў жывое – і вершы “робяцца... цвятамі”, ці спачуванне панны прымусіць тое ж зрабіць з вершамі: кінуць іх у ваду...

Прапанаваны аналіз асобных твораў А. Пушкіна, М. Багдановіча, М. Пруста засведчыў, што ў мастацкай творчасці ёсць свае законы і свае алгарытмы. Адзін з законаў, сфармуляваны Фрэйдам, пацвердзілі і названыя аўтары: разбурэнне перашкоды паміж неўсвядомленым і свядомым, паміж

мінулым і сучасным, паміж душой аднаго чалавека і адчуваннямі іншага чалавека, паміж аўтарам і яго чытачом – разбурэнне гэтай перашкоды адбываецца па розных прычынах. Прычыны або першаштуршок могуць знаходзіцца ў самім жыцці: забытая ў кнізе кветка, аскёпкі дрэва, кінутыя ў ваду. Другія ўзятыя з творчасці: вершы аднаго паэта чытаюцца другім чалавекам, паэтам, сутворцай...

У гэтым алгарытме ёсць свае крокі крышталізацыі, або тыя этапы, якія праходзіць у сваім развіцці сістэма вобразаў пісьменніка ў творы. **Першы крок** (*што?*) указвае на існаванне першаштуршка, рэчы або падзеі, з успрымання ці ўжывання якой пачынаецца плынь свядомасці або творчы працэс: глыток гарбаты і кавалак бісквітнага пірожнага, або “цветок засохшый, безуханный, забыты в книге”, або “блёллы, высахшы лісток”, або “сухі цвяток”, або “дробныя аскёпкі дрэва”... **Другі крок** (*што рабіць? што зроблена?*): выпіць глыток гарбаты / кінуць у ваду / убачыць у кнізе – “натрапіць”, “адшукаць”... **Трэці крок** (*вынік зробленага*): “і робяцца яны цвятамі”, або “И вот уже мечтою странной / Душа наполнилась моя”, або “... колькі ён прабудзіць ў сэрцы кволым пачуццям?”, або “весь Комбре и его окрестности, – все, что имеет форму и обладает плотностью <...> выплыло из чашки чаю”...

Страчанае – аднаўляецца. У памяці. У творчасці. У паэзіі. У жыцці іншых. “Людзі імкнуцца ўвекавечыць галанне ў мармуры, у песні. Вечнае нельга закаваць у тое, што падрывае час і абпальвае сонца”, – напісаў Максім Танк [3, с. 37]. Вечнае можна захаваць толькі ў вечным. А вечнае – гэта само жыццё.

Літаратура:

1. Багдановіч, М.А. Поўны збор твораў : у 3 т. / М.А. Багдановіч ; Акад. навук Беларусі, Ін-т літ. ; рэдкал.: В.В. Зуёнак [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992–1995. – Т. 1 / рэд. А.А. Лойка. – 1992. – 751 с. ; Т. 2. – 1993. – 600 с.
2. Дранько-Майсток Л.
3. Мікуліч, М. Максім Танк: На скразняках стагоддзя / М.Мікуліч. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 254 с.
4. Пруст, М. По направлению к Свану. Пер. с франц. Н. Любимова. Предисл. Б.Сучкова. Комментар. М. Толмачева. – М. : Худож. лит., 1973. – 464 с.
5. Пушкин, А.С. Полное собрание сочинений : в 10 т. / А.С. Пушкин. – 4-е изд. – Л. : Наука, 1977–1979. – Т. 3. – 495 с.
6. Танк, М. «Мне пару крыл дало юнацтва...» : выбр. лірыка / М.Танк ; уклад. В. Рагойшы. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 479 с.